

interjú

Marik Sándor

Népesség: Európa fogy, a világ gyarapodik

Beszélgetés Demény Pál nyíregyházi születésű amerikai demográfussal

Demény Pál demográfus (Nyíregyháza, 1932); egyetemi tanár, 1973–1989 között a New York-i székhelyű Népességi Tanács (Population Council) alelnöke, azóta tudományos főmunkatársa; az 1975-ben általa alapított Population and Development Review című, nemzetközi demográfiai szakfolyóirat szerkesztője. Kutatási területe: halandósági táblák, stabil népességmodellek, becslési eljárás az adathiányos országok demográfiai folyamatainak elemzéséhez, történeti demográfia, a népességváltozás és a gazdasági növekedés közötti kapcsolatok és ezek politikai vonatkozásai. 2001-től a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja. (Az MTI „Kicsoda 2009” c. kiadványának szövegeiből.)

Rövid svájci tartózkodás után Demény Pál 1957-ben emigrált az Egyesült Államokba. Három évtizedig, a rendszerváltásig, a magyarországi szakirodalomban nem sokszor fordult elő a neve, egyébként is Paul Demeny néven vált ismertté, Magyarországon pedig – a névazonosságból fakadó esetleges félreértések elkerülése érdekében – a Demény Pál György nevet használja. 75. születésnapja táján ismerkedtünk meg, akkor kértem tőle interjút a Szemle számára. Munkahelyén, New York-ban szerettem volna találkozni vele, ám ez nem sikerült; elkerültük egymást. Mint már évtizedek óta, sokat utazik, konferenciák, kongresszusok szívesen látott előadója. Végül júliusban Koppenhága-Cambridge-New York között Budapesten beszélgettünk élete hét évtizedének eseményeiről – a nosztalgizás előtt először szakmai kérdésekről.

– Akadémiai székfoglaló előadása az „Európa népességgazdasági dilemmái a huszonegyedik század kezdetén” címet viselte. Melyek a legfontosabb dilemmák, változtak-e ezek az utóbbi évtizedben?

– Két jelenség érdemel különös figyelmet Európa demográfiai helyzetét vizsgálva. Az egyik a népességnövekedés ütemének gyors esése az utóbbi negyedszázad alatt. A másik az európai kontinens szomszédságában végbemenő, ezzel élesen

ellentétes, gyors népességnövekedéssel jellemzett folyamat. Néhány számot és adatot idéznék az előbbi jelenségről. Európában a huszadik század harmadik negyedében az átlagos évi növekedési ráta még 8,4 ezrelék volt. Az utolsó 25 évben ez 2,9 ezrelékre apadt. És a század-, illetve ezredfordulón állandósulni látszottak a népességfogyás mutatói. A legegyszerűbb ezek között a természetes szaporodás adata, vagyis a születések és a halálozások számának különbsége. Az Európa Tanács 2000. évi kimutatása szerint 17 európai országban volt ez a mutató negatív, vagyis 17 országban volt 2000-ben több halálozás, mint születés. Abc-rendben a következő a lista: Bulgária, Csehország, Észtország, Fehéroroszország, Görögország, Horvátország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Moldova, Németország, Olaszország, Oroszország, Románia, Svédország, Szlovénia és Ukrajna. További négy országban, Ausztriában, Lengyelországban, Spanyolországban és Szlovákiában a különbség még pozitív volt, de jóval egy ezrelék alatt maradt, azaz a halálozások és születések száma gyakorlatilag egyenlő volt. Azonban e két szám összehasonlításán alapuló egyszerű statisztikai adatok megtévesztők: kisebbitik és elfedik a tényleges népességreprodukció negatív voltának igazi mértékét. Ez akkor is áll, ha figyelembe vesszük az utóbbi évek javuló termékenységi mutatóit Európa nyugati és északi országaiban.

– *Miért gondolja ezt?*

– A kormegoszlás minden európai országban a korábbi magasabb termékenységet tükrözi. Ez azt jelenti, hogy a reprodukív korú népesség aránya ma magasabb, mint azt hosszabb időtávlatban a termékenység színvonala fenntarthatná. Hosszabb távlat alatt nem kell századokat érteni. 2000-ben a húsz év alatti női népességszám Európában 87 millió volt; a húsz és negyven év közötti, ugyancsak húsz évjáratot magába foglaló korosztályba tartozók száma pedig 105 millió. Még ha a 2000-ben húsz éven aluliak mindegyike túléli is a következő 20 esztendőt, e számokból világos, hogy a születések számának egyszerű fenntartása azt kívánná, hogy a termékenység több mint húsz százalékkal emelkedjék. A népességdinamika egy pontosabb jelzője a jelenlegi termékenységi és halálozási arányszámok feltételezett konzerválásán alapszik. Feltételezi továbbá, hogy a népesség zárt, azaz nincs ki- és bevándorlás. Az ezredforduló Európájában az összes európai ország népességgel súlyozott teljes termékenységi mutatója (vagyis a születési ráták alapján számított átlagosan egy nőre jutó gyermekszám) 1,37-re tehető. A halandóság legtömörebb és hasonló logikával számított jellemzője, a születéskor várható átlagos élettartam pedig 69 évre tehető a férfiaknál és 78 évre a nőknél. Ezen adatokból kiszámítható a stabil népességmodell nettó reprodukciós arányszáma, ami ebben az esetben jelzi az egymás után következő generációk viszonylagos nagyságát is. Más szóval, Európában az adott termékenységi és halálozási mutatók változatlansága esetén egy 1000 főből álló generációt egy 645 fős második generáció követne, és egy 416 főből álló harmadik, egy 268 főből álló negyedik, és így tovább. Ha feltételezzük, hogy az átlagos generációs távolság 30 év – ami Európában nagyon megfelelő megközelítés – kiszámítható, hogy az évi növekedés rátája e stabil népességben mínusz 1,46 százalék. Ilyen ütemű változás egy népességet alig 47 év alatt eredeti nagyságának felére apasztana.

– *Ezzel szemben vannak-e kevésbé dermesztő konkrét előrejelzések?*

– Természetesen vannak, csak éppen a jelzőkkel óvatosan kell bánni. Néhány adat és előrejelzés illusztrálhatja ezt. A 25 tagú (tehát még Románia és Bulgária nélküli) Európai Unióra vonatkozó 2050-ig szóló ENSZ prognózis feltételezi, hogy a termékenység a 2000. évi 1,4 gyermeket jelentő mutatószámra 1,82-re emelkedik és az Unión kívülről jövő nettó bevándorlás évi nagysága 500 ezer fő lesz, azaz valamivel több, mint 25 millió a század első felében. E népességnövelő feltételezések ellenére 2050-re az EU25 népessége 50 millióval csökkenne. A csökkenés üteme gyorsuló tendenciát mutatna: az évszázad közepére elérné az évi mínusz 0,5 százalékot, vagyis az évi kétmillió főt. Ez a tendencia a korösszetétel elöregeedésével jár. 2050-ben a legnépesebb öt éves férfi korcsoport a 60–65 év közöttieké lenne, míg a nőknél a 65–70 közöttieké. Ez olyan demográfiai struktúra, amiről számottevő történelmi tapasztalattal ma még nem rendelkezőnk. A század közepére a népesség fele 50 éven felüli volna, a 65 éves és idősebb korúak aránya pedig az összlakosságban több mint kétszer akkora, mint a 15 éven aluliaké. Az Európai Unióban 2000-ben minden 65 éven felüli korú lakosra 4,25 15 és 65 év közötti korú lakos jutott. Ez a mutatószám a kereső és eltartott népesség demográfiai befolyásolt potenciális arányának leggyakrabban használt indexe. Az index távolról sem tökéletes: gazdaságilag fejlett országokban a 15 és 25 év közötti népesség részvétele az aktív munkaerőben ma már általában igen alacsony és a képzettségi igények emelkedésével párhuzamosan az arány egyre kisebbedik. Ami a 65 évhez közeledő népességet illeti, e korcsoportokban a gazdaságilag már nem aktívak aránya szintén eléggé magas és az elmúlt évtizedekben növekvő tendenciát mutatott. Nos, e tényeket figyelmen kívül hagyó durva index is a 2000. évi 4,25-ről 2050-re kevesebb, mint felére, 1,85-re csökkenne, messzemenő negatív következményekkel a jelenlegi nyugdíj- és egészséggondozó rendszerekre.

– *Az előző gondolat körben említette a lehetséges jelentős népességfogyást. Fontos-e a népesség nagysága egy nemzet vagy egy régió vitalitása szempontjából?*

– A nagyságrendek fontosak, de ha egy pillanatra eltekintünk a népességcsökkenéssel járó korstruktúra-változástól – bár ez a változás persze távolról sem érdektelen – talán kétségbe lehetne vonni a népesség abszolút számának a fontosságát. Elvégre például a tizenhatodik század fordulóján az európai kontinens összlakossága a mainak alig egytizede volt: a leginkább elfogadott becslés szerint mintegy 80 millió. A reneszánsz Európa mégsem szűkölködött történetesen művészeti és irodalmi kreativitásban. A következő néhány száz év, viszonylag igen szerény népességnövekedés ellenére, meghozta a tudományos és technológiai kreativitást is. Amint a halandóság egyre sikeresebb leszorítása 1800 után felgyorsította az európai népesség növekedését, a demográfiai eredmény távolról sem váltott ki osztatlan lelkesedést. „Nem sokaság, hanem lélek és szabad nép tesz csuda dolgokat” – írta ez idő tájt Berzsenyi Dániel. Az ipari forradalom Európáját sok gondolkodó túlnépesedettnek tekintette, és a lábbal, illetve hajójeggyel szavazó kivándorlók milliói nyilván egyetértettek ezzel az ítélettel. (Visszatekintve az európai exodus hazai szeletére, József Attila kitántorgásról beszélt, de az összefolyamat nagyságára jobb magyarázatot ad az, hogy az erre vonatkozó egyéni döntések tipikusan józan megfontolásból születtek.) Nos, így talán egy huszonegyedik századi európai lassú demográfiai dekompressziót – ha egy ilyen folyamat egyéni önkéntes döntések összesített eredményének lenne a következménye – üdvözölni lehetne, mint egészséges társadalmi önkorrekciót. És, hozzátennem, mint majdan elkerülhetetlenül

követendő példaképet a még mai is magas termékenységű és gyorsan növekvő országok számára.

– *Mit mutatnak a hazai adatok?*

– A kiváló hazai demográfusok munkáiból a tények jól ismertek. Magyarországon is folyamatosan csökkent a termékenységi arányszám az elmúlt 25 évben. Ilyen helyzetben még soha nem szembesült az ország, és annak ellenére, hogy a halandóság is csökken, a népesség egyre fogy. Magyarországon 100 nő átlagosan 131 gyermeket szül, miközben a lakosság létszámának fennmaradását 210 körüli gyermekszám biztosítaná. Ha a trend nem változik, 2050-re Magyarország lakossága 8–9 millióra csökken.

– *Az előbb európai méretekben egészséges társadalmi önkorrekciót mondott. Tehát például Magyarországon esetében sem tart gondnak bizonyos népességfogyást?*

– Nem erről van szó, csupán azt mondom: a kisebb létszám önmagában nem feltétlenül lenne tragédia. A modern termelési eljárások, a gépesítés, a termelékenység javulása révén a gazdaság eleve kevesebb munkaerőt igényel, talán a magasabb életszínvonalban, a bőkezűbb szociális ellátás lehetőségében is érződne a kisebb létszám hatása, különösen egy valamivel kedvezőbb korfa mellett. Kis népességszámú ország is lehet gazdaságilag és társadalmilag sikeres, mint ezt számos Európai példa is illusztrálja. Félreértés ne essék: e szempontok említésével nem a magyarság kívánatos csökkenése mellett teszem le a voksomat.

– *Azt már látjuk, hogy Európa öregszik és fogy, a kormányoknak pedig az eddigieknél is jobban kellene figyelni a demográfia új jelenségeire. Tanulmányaiban egy másik összefüggésre is rendre felhívja a figyelmet: Európa népességének aránya a Föld össznépségén belül drámai mértékű csökkenést mutat...*

– Ez így van. Európa részaránya a globális népességben a huszadik század második évtizedében tetőzött, mintegy 25 százalékkal. A század közepére, 1950-re, ez az arány 22 százalékra esett vissza, 1975-ben már csak 17 százalék volt, és 2000-re 12 százalékot tett ki – feleannyit, mint alig 80 évvel korábban. A kontinens demográfiai marginalizálódása tehát rohamos volt a huszadik században. És e marginalizálódás a huszonegyedik században nemcsak folytatódni fog, hanem tovább folytatódik. Gondoljunk csak a még ma is gyorsan növekvő Kínára, Indiára, Pakisztánra, az afrikai kontinens nagy részére. Az ENSZ legújabb előrejelzése feltételezi, hogy az európai termékenység a század közepéig számottevően nő, míg a fejlődésben lévő országokban erőteljesen csökken. E bátor kombináció és jelentős nettó bevándorlási többlet ellenére Európa részaránya a világ népességén belül 2050-ben már csak 7,6 százalék lesz, ami új kihívásokat jelent.

– *Mire utalnak a jelenkori népvándorlás adatai? Dél-Európát szinte előzőnlük az afrikai menekültek, Németország egyes nagyvárosaiban török városrészek vannak, London pedig olyan „multikulturális” nagyváros lett, ahol jelen van az egész világ.*

– A „népvándorlás” csak egy tünet a sok közül. A lényeg: a zsugorodó és öregedő népességű Európai Unió közvetlen déli szomszédsága élesen különböző demográfiai képet mutat. Legegyszerűbben, bár távolról sem kielégítően, ez az össznépség dinamikájával illusztrálható. Az EU25 országainak 1950-ben 351 millió lakosa volt. Ugyanakkor a nyugati iszlám világ (az Indiától nyugatra fekvő mohamedán

országok, tehát az EU „hátszög”, közel-külföldje) 163 milliót számlált, tehát fele sem volt az európainak. (Érdemes felsorolni ezeket az országokat, sokat fogunk még hallani róluk. Afganisztán, Algéria, Bahrein, Dzsibuti, Egyesült Arab Emirátusok, Egyiptom, Eritrea, Irán, Irak, Jemen, Jordánia, Katar, Kuvait, Libanon, Líbia, Marokkó, Mauritánia, Omán, Pakisztán, Szaúd-Arábia, Szíria, Szomália, Szudán, Törökország és Tunézia.) Rövid 50 év alatt ez a népesség 587 millióra, közel négy-szeresére nőtt, 2000-ben már 30 százalékkal felülmúlta az EU25 népességét. A következő 50 évre a számítások 1,3 milliárd körüli népességet prognosztizálnak, vagyis az akkori Európai Unió lakosságának több mint háromszorosát. Ezek a számok tükrözik a népességnövekedés logikáját, amely elöl nem tudunk kitérni.

– *Mi lehet erre az európai politikai válasz?*

– Egy lehetséges és közkedvelt változat a befogott szemek és fülek politikája: az, amiről nem vesznek tudomást, az nem okoz fejfájást elve alapján. Nehéz volna tagadni, hogy a témával kapcsolatos európai attitűd mentes volna ettől a kényelmes megoldástól. Annyi bizonyos, hogy a nyugat-európai sajtó, az informált közvélemény és az utcai átlagember az elmúlt 10–20 évben sokkal nagyobb érdeklődést mutatott az ózonlyuk, az amazonasi őserdők állapota, vagy a globális felmelegedés problémái iránt, mint tette ezt a népességváltozást illető kérdésekkel, akár Európában, akár Európán kívül. Egy elfogadható magyarázat erre az aránytalanságra igen egyszerű: az előbbi problémák viszonylag könnyűek, mert vannak rájuk megoldások – vagy elhárítás, vagy alkalmazkodás formájában –, melyek egy technikailag fejlett társadalom számára gazdaságilag elérhetők és politikailag elfogadhatók. A demográfiai dinamizmus problémái, akár országhatárokon belül, akár a nemzetek közötti együttélésben, nagyságrendileg nehezebbek, sőt esetleg megoldhatatlanok. Az utóbbi esetben a kérdés jogosan tűnik el a politikai napirendről: amire nincs megoldás, az többé nem probléma.

– *Ezek a népességárvány-változások okozhatnak gondot?*

– A gyors demográfiai növekedés helyenként a túlnépesedés ismérveit mutatja: egyes országok gazdaságilag képtelenek arra, hogy kielégítsék a lakosság egy növekvő hányadának minimális anyagi szükségleteit, vagy, ambiciózusabb meghatározással, hogy legalább fokozatosan felzárkózzanak a fejlett világ életszínvonalához. A túlnépesedés nem csak alááshatja az ilyen országok belső politikai-társadalmi egyensúlyát, hanem hatásaiban túlléphet a határaikon is. Például kivándorolni kívánók, és kivándorlók nagy tömegeit eredményezheti még akkor is, ha a célországok e folyamatot elfogadhatatlannak tekintik. Európának és a Nyugatnak általában már nincs esélye ennek a nemzetközi demográfiai helyzetnek az átforgatására, de a kép valamelyes javítása még ma is fontos feladat. Az elkövetkező évtizedek termékenységi szintje nem szigorúan predesztinált. Az ENSZ bátran feltételezi, hogy a termékenység ott is, ahol ma még magas, lényegesen csökkenni fog. De a folyamat további felgyorsítása megfelelő népességpolitikai eszközökkel nem elképzelhetetlen.

– *Mondana erre egy-két példát?*

– A termékenység gyors esése ott, ahol a termékenységi szint még magas, mint különösen az iszlám sok országában és a Szaharától délre fekvő országokban, demográfiai váltást igényel. Ez a gazdaság messzemenő strukturális átalakulását

és egy ezzel párhuzamos gyökeres kulturális változást tétélez fel. A történelmi tapasztalat megjelöl kulcsfontosságú tényezőket, melyek elindíthatnak, vagy felgyorsíthatnak ilyen változásokat a huszonegyedik század első évtizedeiben, kínai stílusú eszközök alkalmazása nélkül. Ezek közé tartozik a gazdaság nyitottsága a nemzetközi kereskedelem és tőke mozgások felé (vagyis integráció a világgazdaságba); az oktatási rendszer nagymértékű kiterjesztése és minőségi megerősítése; a női egyenjogúság megvalósítása. A kulturális befolyások különösen fontosak a társadalmi, ezen belül a demográfiai változások előmozdításában. Ezek legtöbbször spontán folyamatok következménye, melyek korlátolt lehetőséget hagynak tervezett programszerű beavatkozásokra. De hathatós külső befolyás, mely előmozdítaná a modern társadalmakra jellemző szociális és politikai intézményrendszerek térhódítását – így az emberi és polgári jogok tiszteletben tartását, a tömegtájékoztatási eszközök szabadságát és a tulajdonjog őrizetét – nagyban segítené a termékenység csökkenését serkentő kulturális hatások erejét azokban az országokban, melyekben a népességnövekedés tempója még ma is különösen gyors.

– *Mit tehet ennek érdekében a Nyugat?*

– A kulturális behatolás szerepét e tekintetben nehéz volna túlbecsülni. Goethe és Proust exportja ilyen szempontból sajnos kevésbé hatásos, mint a televíziós szappanoperák, hollywoodi filmek és gyorskiszolgáló éttermek terjedése. Ez utóbbiak, demokratikus politikai receptek propagálásával kombinálva hatékonyabbak, mint a családtervezés közvetlen propagandája. Ha vannak a kulturális befolyásnak ennél elegánsabb és hathatósabb formái, Európának nagy szerepe lehetne ezek kidolgozásában és így a hátszágában gyülemelő demográfiai nyomással elkerülhetetlenül együtt járó politikai, gazdasági és katonai instabilitás enyhítésében. Európa erre eddig kevés hajlandóságot mutatott, és nem valószínű, hogy egy egyre inkább maga felé forduló Európa legalább a jövőben képes volna ilyen szerepre.

– *Csak Európa van ilyen változó helyzetben?*

– Mindez nem csak Európára, hanem a gazdaságilag fejlett és jómódú országokra általában érvényes, összehasonlítva ezeket a gazdaságilag kevésbé fejlett országokkal. Japán demográfiai jellemzői fő vonásaikban gyakorlatilag azonosak az Európai Unióéval. Az Egyesült Államok demográfiai adatai dinamikusabbak, aminek eredményeként Amerika jelenlegi, az Európai Unióénál még jóval kisebb népessége a huszonegyedik század közepére valószínűleg eléri majd az EU25-ét, vagyis a 400 milliót. De mint láttuk, globálisan a 400 millió szerény részarányt jelent. Amerika és Kanada össznépessége 1950-ben még néhány millióval nagyobb volt, mint a latin-amerikai és a karibi országok együttes népessége. Ma már 200 millióval kevesebb. És a század közepére a különbség az Amerikába és Kanadába való nagy bevándorlás ellenére valószínűleg közel 300 millióra nő.

– *Ezzel meg is érkeztünk Európából Amerikába, az Egyesült Államokba, ahol életének kétharmadát megélte. Bemutatná a Népesedési Tanácsot, ahol 1973-tól dolgozik?*

– A világ a múlt század ötvenes éveiben figyelt fel arra, hogy bizonyos földrészen rendkívül gyors népességnövekedés, afféle „demográfiai robbanás,” várható, s jó lenne erre felkészülni. Egy, a társadalmi problémákkal mélyen foglalkozó nagy vagyonú ember, John D. Rockefeller 3rd (az egykori olajkirály, JDR, unokája)

erőteljesen ösztönözte e jelenség tanulmányozását. Alapítványa útján – az amerikai Tudományos Akadémia több tagjának hathatós támogatásával – a történelmi kisvárosba, Williamsburgba hívta prominens és számos tudományágat reprezentáló szakértők egy csoportját, hogy megvitassák a demográfia fontos kérdéseit, s az ezzel kapcsolatos lehetséges tennivalókat. Az első lépés egy új intézmény, a Népesedési Tanács (Population Council) megalapítása volt. Ez 1952-ben történt. Az alapítványi pénzből létrehozott független intézmény fokozatosan fejlődött, három nagy területen: a társadalomtudományi részleg főleg a demográfiai témák kutatására összpontosított (ez volt a későbbi általam kezdeményezett és vezetett Népeségpolitikai Kutatóintézet alapja); az egészségügyi kutatási részleg (amely szorosan együttműködött a Rockefeller Egyetemen és alapkutatásokat is végzett); valamint a tanácsadással foglalkozó technikai részleg. A hatvanas években a Tanács kulcsfontosságú szerepet játszott a gazdaságilag elmaradt országok családtervezési programjainak szervezésében. Orvosbiológiai kutatói új fogamzásgátló módszereket dolgoztak ki, így terjedtek el például a méhen belüli eszközök. Jelentős további fejlesztések kezdődtek a hetvenes években – ekkor kerültem én is a Népesedési Tanácshoz –, ebben az időben indultak nagy, komplex társadalomtudományi vizsgálataink Afrika, Ázsia, Latin-Amerika és a Közel-Kelet sok országában, és kialakult az intézmény nemzetközi hálózata. A Population Council ma többszáz szakembert foglalkoztat főállásban, ezek mintegy felét külföldön. 18 országban rendelkezik saját irodával, és több mint 50 országban vannak projektjei. Ezek közül ma a legfontosabbak a HIV-, az AIDS- és a szegénység elleni programok, és a reprodukciós egészségügyi felvilágosítás programjai.

– *Hogyan lett ön a Népesedési Tanács vezető munkatársa?*

– A választ messzebbre kell indítanom, hiszen bő másfél évtizede már Amerikában dolgoztam, és bizonyos ismertséget szereztem a demográfia terén, amikor meghívást kaptam New York-ba. És az is lényeges, eredetileg hogyan kerültem oda. Sok előre nem várt epizód volt az életemben. A szakmai karrierem Budapestről indult, mikor 1951-ben egy hátsó ajtón, afféle gondviselészerű véletlen folytán, bejutottam a Közgazdaság-tudományi Egyetemre, amely pár héttel később Marx Károly nevet vette fel. Ezen az egyetemen abban az évben a statisztikai-demográfiai témák tanulmányozása, amelyek engem már gimnazista koromban rendkívül érdekeltek, még csak alakulófélben volt. Két kitűnő szakember támogatásához volt szerencsém eme érdeklődésem kibontakozásához. A fontosabb a kettő közül Thirring Lajos (1899–1983) volt, aki családi hagyományként is művelte a statisztika tudományát – akadémikus édesapja is az egykori Budapesti Statisztikai Hivatal elnöke volt. Az ifjabb Thirring 1919-től a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) munkatársa, később a népességstatisztikai főosztály helyettes vezetője volt, 1939-től a budapesti műegyetem közgazdaságtudományi karán lett egyetemi magántanár. Thirring professzor elsősorban demográfiai kérdésekkel és a népességstatisztikai kutatások módszertanával foglalkozott. Több népszámlálás programjának kidolgozója és lebonyolításának irányítója volt, egy időben szerkesztette a Magyar Statisztikai Szemlét is. Ő vett a szárnyai alá, az ő segítségével koncentráltam már az egyetemen demográfiai kutatómunkára és az 1955-ben megszerzett diploma után ő egyengette utamat a KSH-ba is. A másik meghatározó személyiség Péter György (1903–1969), matematikus, közgazdász, statisztikus, egyetemi tanár, 1948-tól 1968-ig a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) elnöke, egyszersmind 1950–1964

között az egyetem statisztikai tanszékének vezetője volt. Tehát ők voltak a szakmai példaképeim. Hatásukra már egyetemi hallgatóként publikáltam a Statisztikai Szemlében, demonstrátor lettem a Statisztikai Tanszéken, s 1955 nyarán örömmel kezdtem el dolgozni a KSH-ban, a népességstatisztikai főosztály előadójaként.

A KSH-ban 1956 tavaszán, a rám bízott munkákon felül, befejeztem egy általam kezdeményezett tanulmányt, amely három komplex de különálló statisztikai csoportosítás – foglalkozás-, iparág-, és társadalmi viszony-szerinti – osztályozás kombinálásával ígéretes kilátást adott mélyebb gazdasági és szociológiai kutatásokhoz. Ezt a tanulmányt a KSH elküldte Genfbe, az ENSZ Európai Bizottságához. Ott ez felkeltette egy befolyásos francia kutató, M. Brichler figyelmét: ő maga is egy hasonló célú tanulmányt dolgozott. Az ő javaslatára az ENSZ elhatározta, hogy létrehoz egy szűk körű tanulmánycsoportot M. Brichler elnökletével, amelyben csak öt ország szakértői vesznek majd részt. Nos, 1957 februárjában a KSH-t értesítették, hogy a bizottság első ülését áprilisban tartja Genfben: küldjön a KSH oda szakértőt. A meghívásban az is benne volt, hogy tolmácsot a bizottság nem kap, a megbeszélések csak francia nyelven történnek majd. Az eredmény előre látható volt, de nem szolgált örömmre, minthogy én nem szándékoztam elhagyni Magyarországot. A KSH megnevezte a szakértőt, a Statisztikai Szemle akkori főszerkesztőjét, akinek a tárgy érdemi részéről legfeljebb ködös fogalmi voltak. Kellott tehát egy szakértő-kísérő. Ez logikusan én voltam, aki megindította az eredeti kis hólabdát gurulni. Kitérni a megbízatás elől a KSH-beli állásom végét jelentette volna. De hazajönni, az akkori helyzetben előre látható politikai incidensek után – a bizottságban mindenkit az is érdekelt, mi történik otthon, Magyarországon, mely kérdésekre való válaszaim ellent kellett mondjanak főnököm igaztalan interpretációinak – ugyancsak lehetetlen volt. A bizottsági munkát végigvittem, de annak befejezése után hazatérés helyett menedékjogot kértem és kaptam Svájcban. Így kerültem én 1957 tavaszán Genfbe. Néhány nap után már a Nemzetközi Kapcsolatok Intézetének (Institut de Hautes Études Internationales) hallgatója lettem, majd egy ottani kiváló professzor, William Röpke közbenjárásával egy nyári egyetemre mentem Nizzába. És végül, 1957 októberében, egy amerikai ösztöndíj birtokában Princetonban kötöttem ki.

– *Ez valóban különösen szerencsés fejlemény lehetett...*

– Kétségtelenül az volt. A Princeton Egyetem New York közelében, de New Jersey államban működik, az Egyesült Államok ötödik legidősebb és egyik legnagyobb presztizsű felsőoktatási intézménye. Három amerikai elnök került ki egykori diákjai közül, Nobel-díjas professzorok sora oktatott az egyetemen. Jó híre volt ott a magyaroknak, korábban ott tanított például Wigner Jenő Nobel-díjas fizikus, Neumann János matematikus. Ez ösztönzött is. Az egyetem konzervatív intézmény volt: sem női professzorai, sem diáklányai nem voltak, viszont annál több szigorú szabály és forma határozta meg az életet. Mindenesetre lenyűgöző volt, hogy már a megérkezésem utáni első estén az akkor még előírásos fekete talárban vacsorázhattam az egyetem gótikus éttermében. 1961-ben szereztem meg közgazdaságtanból a PhD minősítést. Ezt ma is úgy ítélem meg, hogy kemény munka volt, hiszen a szakmai tanulmányokkal párhuzamosan kellett színvonalassá fejleszteni angolnyelv-tudásomat. Amikor Amerikába érkeztem, elfogadhatóan olvastam angol szövegeket, kevésbé ékes volt az angol írásom, és élő angol beszédem eléggé szánalmas. Végül minden jóra fordult, olyannyira, hogy disszertációm megvédése után is az egyetemen maradhattam, elnyertem egy tanársegédi állást. Ebben az időben

Princeton a demográfia rivális nélküli fellegvára volt; én is erre specializálódtam a kutatómunkámban. 1966-ig voltam az egyetem munkatársa.

– *Miért ment el akkor Princetonból?*

– Az ottani szakembereket sokfelé csábítják, sokszor nem csak magasabb jövedelemmel, hanem nagyobb lehetőségekkel, gyorsabb előrelépéssel. Számomra ez az University of Michigan jelentette, amely szintén egy nagy, rangos állami egyetem Ann Arborban, Detroit közelében, akkortájt negyvenezer hallgatóval. 1969-ben ott neveztek ki közgazdász professzornak, miközben a kaliforniai Berkeley vendég-tanára is voltam. Részben kissé kalandvágyból, de főleg újabb szakmai kihívás vonzása miatt még ugyanabban az évben Honoluluba, Hawaii-ra költöztem, mint az ottani egyetem közgazdász professzora. Ez egy sajátos helyzet és időszak volt, Hawaii ugyanis csak 1959-ben lett az Egyesült Államok tagállama: az ötvenedik. Több állami intézmény a hatvanas években alakult, akkor pozicionálta magát Hawaii a nagy államszerkezetben – ennek volt része az egyetem akkreditálása és egy az egyetemhez kapcsolódó, de formailag önálló East-West Center nevű intézmény megalapítása is. Az igen látványos East-West Center campust például a kínai születésű világhírű amerikai építész, Ieoh Ming Pei tervezte. Bőven volt pénz, voltak nagyraívó tervek, de hiányoztak a nemzetközi kompetenciájú szakemberek, s velük együtt a komolyabb tartalom. Javaslatomra és irányításommal hoztuk létre az East West Centeren belül a Kelet-Nyugat Népeségtudományi Kutatóintézetet, amelybe Princetonból, Michiganból, és a Berkeleyről hívtam meg egykori kollégákat, s kezdtünk komoly kutatómunkába. Ugyanakkor megtartottam professzori állásomat is. A második-harmadik évben már tizenhat PhD minősítésű demográfus szakember dolgozott az intézetemben. Érdekes lehet, hogy a kelet-nyugatot nem európai értelemben kell érteni – Honoluluban az USA szárazföldi területe számít keletnek, így például a kilencezer kilométerre lévő New York is, nyugatnak pedig a Csendes óceáni térség, tehát például Japán. Jól mentek a dolgok, de hát bármilyen kellemes is az időjárás, Honolulu nem a tudományos élet központja, hacsak nem a tűzhányók vagy a tengerbiológia kutatásáról van szó. Időm háromnegyedét a levegőben töltöttem, ingázva főképpen a „nyugati” nagyvárosok: Tokió, Szöul, Tajpej, Saigon, Bangkok, Djakarta, Delhi és mások között, ahová az akkor csúcán álló várható népességnövekedés miatt a kutató-elemző-tanácsadó munka kötött. De már az ottani harmadik évem vége ismét új fordulatot hozott szakmai munkámban. 1972 novemberében Tokióban a II. Kelet-ázsiai Népesedési Konferencián – ahol egyébként az amerikai delegáció szakmai vezetője voltam, diplomáciai rangban – sürgőnyt kaptam a Population Council (Népesedési Tanács) elnökétől, hogy keressen föl New Yorkban, és találkozzam John D. Rockefeller 3rd-dal, aki a Tanács igazgatótanácsának elnöke volt. Erre decemberben sor is került. Az elnök elmondta, jelentős fejlesztések előtt áll a Népesedési Tanács, és javasolta, hogy hozzak létre azon belül egy demográfiai kérdésekkel foglalkozó kutató intézetet. Előbbiben alelnöki posztot, utóbbiban igazgatói munkakört kínált. Ez hatalmas szakmai kihívás volt számomra. 40 éves voltam, tele energiával, tenni akarással... Tehát – most válaszolva a korábbi kérdésre – így kerültem a Népesedési Tanácshoz.

– *Végül is a demográfiával foglalkozó egyik legnagyobb szervezetet építhette ki...*

– Ez is fontos volt, de még inkább az önállóság, a függetlenség. Valóban a legfontosabb szakmai kérdésekkel foglalkozhattunk, nem függtünk kormányzati, vagy

más megrendelésektől. Csak a szakmára koncentráltunk, kiváló szakembereket állíthattunk az intézet kulcspozícióira – nevet, elismerést szereztünk a világban. Talán e munka elismerése is, hogy az 1986-os évre én lettem a Population Association of America (Amerikai Népeségtudományi Társaság) első, nem észak-amerikai születésű megválasztott elnöke. Ilyenre azt megelőzően, több mint ötven évig nem volt példa.

– És még arra is jutott ideje, hogy folyóiratot alapítson, amelynek szerkesztése ma is örömmel tölti el...

– Többről van szó. A Population Council-hoz való csatlakozásom egyik legfőbb, általam kikötött feltétele volt, hogy létrehozok egy „nehézsúlyú”, komoly szakfolyóiratot. Holott létezett népesedési témákkal foglalkozó periodika, de azt nagyon „akadémikusnak” tartottam, én sokkal inkább a gyakorlati élethez kapcsolódó, valóságos problémákkal mélyebben foglalkozó, és a szűkebb szakmai kérdéseknél messzebbre, a társadalmi, gazdasági hatásokra is kitékintő tanulmányokat gondoltam fontosnak. A nyilvánosságot, a tapasztalatok megosztását, a szakmai vitát tartottam elengedhetetlennek. A Population and Development Review (PDR) az évek során rangos szakmai folyóirattá lett, amint ezt széleskörű idézettsége mutatja. Jelenleg a 35. évfolyamnál tartunk, miközben külön tanulmányköteteket is megjelentetünk. Koromra tekintettel most már igyekszem megosztani a munkát. Tavaly óta társszerkesztőnek megnyertem az ausztráliai származású kiváló társadalomtudóst, Geoffrey McNicoll professzort, aki tőlem két ajtóval odébb dolgozik velem a folyóirat szerkesztésén.

– Tizenöt év után, 57 éves korában köszönt le a vezetői posztokról, ám azóta is teljes állásban, főmunkatársként dolgozik a Népesedési Tanácsnál. Mi volt az oka a váltásnak?

– John D. Rockefeller 3rd halála után fokozatosan megváltozott a Népesedési Tanács munkájának irányvonala. A változások 1989-ben érték el azt a mértéket, amit már nem kívántam vezetőként vállalni, minthogy egyre kisebb részben feleltek meg az én elképzeléseimnek. Én egy önálló, kislétszámú, de kivételesen elismert szakemberekből álló, a lényeges szakmai kérdésekre koncentráló kutatóműhelyt akartam működtetni. A másik vízió jobban alapozott a jól fizetett és nagyszámú munkatársat igénylő megrendelt munkákra, amelyekért részletes javaslatokat kell készíteni (például egy kormányintézmény vagy a Világbank számára), s a siker ritkán marad el. Szerintem azonban így nagyrészt mások elképzelései alapján kellett volna dolgoznunk – és nem is mindig a legfontosabb témák kutatásán –, amit én elleneztem. Tehát lényegében stratégiai vereséget szenvedtem. Ezt nem követte szakítás. A Népesedési Tanács változatlanul az egyik legfontosabb demográfiai elemző műhely, én pedig (a „Distinguished Scholar” formális címmel) teszem, amit szeretek: tanulmányokat írok, előadásokat tartok, szerkesztem a PDR-t. Az utóbbi két-három évtizedben sokat dolgoztam szakértőként egyebek mellett a Világbank, az ENSZ Népesedési Szekciója és Fejlesztési Alapja, az Európa Tanács, a Nobel Intézet, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság, a Rockefeller Alapítvány, a Wellcome Trust (Egyesült Királyság) és a Max Planck Társaság (Németország) felkérésére. Ami a teljes állást illeti: éppen mostanában változik. Azt kértem, hogy csak 75 százalékos időkeretben dolgozzam, hiszen hamarosan 77 éves leszek, s

bár demográfiával foglalkozom, én sem fiatalodom. Szeretnék egy kicsit több időt tölteni Magyarországon is, nemrég lakást vettem Budapesten.

– Időről időre felvet merész ötleteket, amelyek aztán önálló életre kelnek. Ilyen volt például, hogy a kollektív nyugdíjalapba folyó személyes befizetések egy részét irányítsák közvetlenül az illetők már nyugdíjas szüleikhez. Egy másik, nagy vitát generáló javaslata volt, hogy a gyermeket nevelő szülők szavazhassanak még nem nagykorú gyermekeik helyett is. Hogyan képzelte el ezt részletesebben? Van már ilyenre példa?

– Érdekes, hogy ezek a javaslatok immár húsz-huszonöt évesek. Volt, amelyiket nagy hallgatás követett, de most elővették. Volt, amelyekre hivatkoztak ugyan, de hosszú idő után fontolták először tüzetesebben. A nyugdíjalapokkal kapcsolatos javaslatom lényege az lenne, hogy ily módon a családok anyagilag is érdekeltté válnának a minél több és minél jobban kereső (azaz tanultabb) gyermek felnevelésében. Ez pedig a társadalomnak is hasznos volna. Ugyanakkor a kereső nem károsodna, hiszen számára mindegy, hogy a jövedelemadója hogyan oszlik meg, tőle azt mindenképpen levonják. A szülők számára azonban nagyon jelentős is lehet, ha jól kereső utódaik államilag kötelezően beszédett hozzájárulásainak bizonyos részét közvetlenül megkapják. Nem azt vártam, hogy javaslatomat egyik évről a másikra minden országban bevezetik, de bizonyos országokban érdemes elgondolkodni róla, mint ahogy Olaszországban, Spanyolországban és bizonyos mértékben Magyarországon megérni látszik az idő hasonló típusú intézményes átrendezésre az alacsony termékenység miatt.

A másik javaslat, amit 1986-ban vetettem fel először, az előregedő társadalmak egyik ellentmondását oldaná fel. Az életkor meghosszabbodásával sok országban megnő a nyugdíjasok aránya. Olyannyira, hogy politikai erővé válik, a pártok (főleg választások előtt) igyekeznek kedvezni e rétegeknek, a költségeket pedig a büdzsé más részeiből fedezik. Ez nem feltétlenül kívánatos. Ha nevelőszülei szavazhatnának kiskorú gyermekeik helyett, feltehetően jellemzően gyermekeik jövője, biztonsága érdekében tennék, azaz nem csak saját juttatásaik alakulására figyelnének, ellensúlyozva az időskorú szavazóbázis aránytalanul nagy politikai befolyását. Természetesen sok ága-boga van e témának, egy-két mondatban csak a probléma felvetéséről lehet szó. Érdekes, hogy két évvel ezelőttig csend honolt az ügyben, de ha most az internet valamely keresőjébe beütjük a „demeny voting” szavakat, azaz a nevemet és a szavazás szót angolul, akkor a Google és a Yahoo is sokszámú újkeletű találatot mutat. Ami azt jelenti, hogy a nagyvilágban foglalkoznak a témával – tehát már megérett legalább is komoly vitára. Egyébként Japánban ásták elő régi javaslatomat, ami a demográfiai adatokat ismerve egyáltalán nem meglepő.

– Milyen tervek foglalkoztatják most?

– Ebben az életkorban, amelyben én vagyok, hosszú távra már nemigen tervez az ember. Az én jövőképem az, hogy „csizmában halok meg”, azaz munka közben, a számítógép mellett, vagy könyvvel a kezemben. A lényeg: folytatom a munkát, tanulmányokat írok, előadásokra készülök, szerkesztek. Konkrétan most két őszi szakmai kongresszusi felszólalásomat érlelem: a marokkói Marrakeshben a népességfogyás kérdéseiről fogok beszélni, Madridban pedig a demográfia geopolitikai összefüggéseiről.

– *Visszalépnék kicsit az időben. Már elmondta, miért emigrált 1957-ben, bár ezt kicsit korábban könnyen megtehetette volna, ha az lett volna a szándéka, hogy elhagyja az országot. De még előbb, miért mondta, hogy hátsó ajtón került az egyetemre?*

– A válasz a korábbi évek politikai történetébenben gyökerezik. Édesapám a két világháború között szép jogászkarriert futott be: járásbíró volt Nyíregyházán, járásbírószági elnök Edelényben, táblabíró Debrecenben. Az új (kommunista) hatalom szemében szálka volt, s állása elvesztésével nem csak őt hozták lehetetlen helyzetbe, hanem gyermekeit is büntették. Én középiskoláimat Debrecenben, a Piarista Gimnáziumban kezdtem, 1943-ban. Az államosítás után, 1948-tól, az iskola először a Révai, majd a Csokonai nevet vette fel. 1950. december 8.-án, öt hónappal az érettségi előtt, „kicsaptak” a Csokonai gimnáziumból és az ország minden állami középiskolájából, meg nem engedett szervezetben való részvétel miatt. Ez egy mondvacsinált ügy volt: énekeltem az egykori piarista kórusban, amely túlélte az államosítást. Nem sok rossz fát tett a tűzre, ha csak például a Mozart Requiem előadása nem minősíthető így. Az igazi ok valószínűleg egyszerű volt: a gimnázium igazgatójának sok vaj volt a fején még 1945 előtről, és ennek orvoslására osztályharcos érdemeket kívánt szerezni. Szerencsére Debrecenben a református egyház megtarthatta a híres Kollégiumot és az ahhoz tartozó gimnáziumot. Családi közbenjárással felvettek oda: örökké hálás vagyok nekik ezért. Januárban már ott kaptam érettségi bizonyítványt. Tiszta kitűnő voltam, mint mindig a nyolc év alatt, és majdan az egyetemen is. De „magatartásból” – ex officio, azaz hivatalból –, a legrosszabb minősítés járt nekem a Kollégiumban: „tűrhető”. Így érettségi után mindenki kapott egyetemi felvételre jelentkezési íveket csak én nem. Lényegében kibicsaklott az életem, nem sok reménnyel egy jobb jövőre.

– *Mi történt ezután?*

– Elmentem segédmunkásnak a Tiszántúli Távvezeték-építő Vállalathoz. Július végén (1951-et írunk) egy napon betondöngölésből hazatérve azt olvastam az újságban, hogy megnyílik az Idegen Nyelvek Főiskolája Budapesten, amelynek fő feladata tolmácsolás lesz az ELTE égisze alatt. „Kiket vehetnek fel egy újonnan létesített intézménybe, hiszen már mindenki megkapta a felvételi értesítőjét?” – morfondíroztam. Nosza, vettem egy sárga levelezőlapot, ráírtam, hol érettségiztem, és felvételt kérek az új főiskolába. Egy hét múlva kaptam az értesítést, hol és mikor jelenjek meg vizsgára Budapesten, egy Múzeum körüti címen. Fel is mentem, gimnáziumi bizonyítványomat gondosan Debrecenben hagyva. A vizsga, egy bizottság előtt, sikeres volt. Főleg francia nyelven folyt, melyet akkor elég jól beszéltem. „Érdekelné-e az orosz tagozat?” – kérdezte az elnök a meghallgatás végén. „Bármely nyelvre szívesen vállalkoznék” – válaszoltam. „Majd értesítjük.” Döngöltem tovább a betont. Meglepetésemre augusztus utolsó napján kaptam egy táviratot: „Felvételt nyert a Közgazdaságtudományi Egyetemre. Diákszállója a Tarsay Vilmos utcában lesz.” És az egyetemi szobaszám, ahol szeptember 5-én meg kellett jelennem. Így lettem én leendő közgazdász. A diákszállót rögtön elhagytam: ott elkerülhetetlenül hamar fény derült volna a „priuszomra” – rágondolni is rossz. Két éven keresztül minden nap vártam, hogy a tanulmányi osztályon valaki felfedezze, hogy érettségi bizonyítványomat sohasem látták, és be kellene kérni. Vagy, hogy valaki ott információt ad múltamról. A harmadik évfolyamtól kezdve enyhült kissé ez az állandó nyomasztó érzés.

– *Ez a rossz emlék inspirálta, hogy ne térjen később haza Magyarországra, amikor ez lehetővé válhatott volna?*

– Bizonyos mértékig igen. Annyi rossz történt a negyvenes és az ötvenes években Magyarországon, hogy semmi jóra nem számítottam. Amerika rögtön kaput nyitott nekem és igazi barátsággal fogadott. Így hamar beilleszkedtem az ottani társadalomba, de nem azzal a céllal, hogy véglegesen ott fogok maradni. Amikor Princetonban diplomáztam, és lehetőséget kaptam, akkor érkeztem valódi útelágazáshoz, de erről már szó volt.

– *Családot alapított?*

– Néhány év múlva, amerikai feleséggel. Felnőtt fiunk (aki Honolulu-ban született) New York-ban tanár, felnőtt lányunk (aki Princetonban született) ingatlanüzlettel foglalkozik Long Islanden. Öt unokánk van. Sajnos, nem beszélnek magyarul, de talán ez még változhat egy kissé, hiszen a magyarországi látogatásokon mindig nagyon jól érzik magukat. A közelebbi családból csak én kerültem külföldre; testvéreim, szüleim Debrecenben maradtak, édesanyám néhány hónap híján 99 évet élt meg, szerencsére teljes szellemi frissességben.

– *Milyen kapcsolatokat ápolt az óhazával, mikor járt újra Nyíregyházán?*

– Emigránsként magyar állampolgárságomat elvesztettem, édesapám temetésére sem tudtam hazajönni. A nyolcvanas években javultak a lehetőségek, de valójában csak a rendszerváltást követően kezdtem gyakran haza járni. Ezután formálódni kezdtek a szakmai kapcsolatok is. Az ezredfordulón nagy megtiszteltetésnek vettem, hogy a Magyar Tudományos Akadémia külső taggá választott. Ekkortájt lettem újra magyar állampolgár is. Ehhez kellett egy eredeti keresztnevél, amiért elmentem Nyíregyházára. Korábban, amikor lehetőség nyílt, édesanyámmal bejártuk Északkelet-Magyarországot, egykori lakhelyeinket; akkor Nyíregyházán nagyon kellemesen éreztük magunkat. A város persze változott, de örömmel láttam, hogy a belvárosa milyen szép – és megvan még a Csillag utca is, ahol gyermekkorom néhány évét töltöttem. Remélem lesz még alkalmam szülővárosomat legalább mégegyszer meglátogatnom.

*

Néhány figyelemre méltó statisztikai adatsor:

A világ és Európa népessége, 1800–2000 között, és előrejelzés szerint 2050-ben

Év	Világ	Európa	Európa részaránya
	millió	millió	százalék
1800	900	180	20,0
1850	1200	265	22,1
1900	1625	390	24,0
1950	2529	547	21,6
1975	4061	676	16,6
2000	6115	727	11,9
2050	9150	691	7,6

**Az Európai Unió (25) néhány demográfiai mutatószáma, 2000-ben
és előrejelzés szerint 2050-ben**

	2000	2050
Népesség (millió)	451	401
férfiak	220	196
nők	231	205
Nők a férfiak százalékában	105	105
65 éven felül	149	130
Teljes termékenység (gyermek)	1,40	1,82
Várható élettartam (év)	77,3	82,6
férfiak	73,9	79,7
nők	80,5	85,5
Medián életkor (év)	38,3	49,6
15 évnél fiatalabb (%)	17,0	13,9
65 éves és idősebb (%)	15,8	30,1
15–64 éves/65+ éves	4,25	1,86

**Az Európai Unió (EU25) és a nyugati iszlám országok népessége (millió) 1950-ben
és 2000-ben és előrejelzés szerint 2050-ben**

	1950	2000	2050
EU 25	351	451	401
Nyugati iszlám	163	587	1299
Nyugati iszlám az EU 25 százalékában	46	130	324

**Átlagos évi népességnövekedés az Európai Unióban (EU25)
és a nyugati iszlám országaiban (millió)**

	1950-1975	1975-2000	2000-2050
EU 25	2,7	1,3	-1,0
Nyugati iszlám	5,7	11,3	14,2